

УДК 343.33

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2-1.3>

А. В. Носач

кандидат юридичних наук, докторант
Харківського національного університету внутрішніх справ

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ТА УНІФІКАЦІЯ ПРАВОТВОРЧОСТІ В СФЕРІ ПРОТИДІЇ ПОШИРЕННЮ ЕКСТРЕМІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ГОЛОВНОЇ ЗАГРОЗИ СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

На підставі статистичних показників злочинів проти державного суверенітету та територіальної цілісності в статті визначаються тенденції екстремістських злочинів. Підкреслюється необхідність розробки більш ефективних анти-екстремістських заходів на демократичних засадах. Водночас діяльність правоохоронних органів у сфері попередження екстремістських злочинів повинна бути науково обґрунтованою та стратегічно спрямованою на розкриття провідних факторів їх вчинення. Стверджується, що ефективність такої протидії залежить від рівня універсальності використовуваних механізмів, які втілюються в наступних правових та організаційних заходах: уніфікація анти-екстремістського законодавства; створення спільних відомчих комісій з протидії екстремізму за участю представників громадянського суспільства, а також усіх релігійних та етнічних конфесій; постійний моніторинг громадської думки щодо рівня толерантності в суспільстві; виховання молодого покоління за принципом толерантності. Водночас протидія злочинності є лише одним із можливих засобів забезпечення соціальних відносин. Саме захист може охоплювати більш широкий спектр заходів, які не є безпосередньо пов'язаними з протидією злочинності. У процесі визначення того, яку дію слід вважати екстремістською, особлива увага має бути приділена значенню соціальних відносин, що порушуються злочином екстремістського характеру. У статті встановлено, що такі злочини ставлять під загрозу безпеку держави в цілому: її громадську безпеку, конституційний лад, територіальну цілісність держави тощо. Запропонований підхід допомагає визначенню кола злочинів, що аналізуються, і розмежуванню злочинів екстремістського характеру від злочинів з подібним складом. У статті підсумовується, що відсутність офіційного визначення екстремізму та його особливостей, а отже, і злочинів екстремістського характеру, перешкоджає розробці визначення екстремістських злочинів, що є серйозною сприятливою умовою поширення таких злочинів у суспільстві.

Ключові слова: екстремізм, протидія злочинності, територіальна цілісність, державний суверенітет.

Постановка проблеми. Метою кримінально-правової політики в сфері забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності є гарантування заходами кримінально-правового впливу стану захищеності політико-ідеологічного фундаменту Конституції України. Зазначений стан базується на легітимному визнанні демократичних принципів і соціальних цінностей як найбільш соціально справедливої, гуманної і відкритої форми політичної організації українського суспільства, захисті від екстремістських

посягань, сепаратистських рухів, внутрішніх і зовнішніх загроз антиконституційного (антидемократичного) характеру. Зазначена кримінально-правова політика передбачає створення кримінально-правового бар'єру, що має виключати в майбутньому гіпотетичну можливість тлумачення як діючих сьогодні кримінально-правових, так і опосередковано конституційно-правових норм через призму екстремістської ідеології. Іншими словами, зазначена мета має на увазі підвищення «імунітету» кримінального права до його теоретично допустимої антиконституційної розширеної інтерпретації в політично

нестабільних (кризових, революційних) ситуаціях, недопущенню проникненню екстремістів та сепаратистів до вищих органів державної влади, а так само інтенсивним антидемократичним лобізмом.

Аналіз досліджень та публікацій.

Питання національної безпеки, заходи забезпечення територіальної цілісності та суверенітету неодноразово ставали предметом досліджень вітчизняних дослідників. Дану проблематику досліджували, зокрема, В.О. Антонов, О.Г. Данільян, О.П. Дзьобаня, І.М. Квеліашвілі, В.А. Ліпкан, Г.В. Новицький, М.І. Панова, З.Д. Чуйко, І.О. Томчук, Л.В. Мошняга, О.Ш. Бантишев, О.В. Шамара, А.М. Шульга тощо.

Мета статті. Головною метою нашого дослідження є визначення шляхів уніфікації правотворчості в сфері протидії поширенню екстремістської діяльності в Україні як головної загрози суверенітету та територіальній цілісності України.

Державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України визнані законодавцем фундаментальними національними інтересами України (ч. 3 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України»).

З урахуванням геополітичної і внутрішньої обстановки в Україні діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз, у тому числі територіальній цілісності України, безпеки її прикордонного простору.

Національна безпека забезпечується не лише силами, але й усіма наявними в країні засобами – політичними, економічними, правовими, військовими, організаційними і ресурсними, на основі послідовної реалізації політики національної безпеки [1, с. 128]

Загрози територіальній цілісності, передбачені в нормативно-правових актах, класифікуються за походженням (зовнішньополітичні й внутрішньополітичні) та за сферами дії (у військовій сфері, у сфері безпеки державного кордону України, в інформаційній сфері, у сфері державної безпеки тощо).

О.М. Андреева зазначає, що однією з вузлових проблем міждержавних конфліктів, які впливають на політичну стабільність і громадську думку в Україні, є геополітична невизначеність населення України [2, с. 7]. Проте було цілком очевидно, що обрання європейського напряму розвитку, яке стало можливим після зміни влади у 2014 році, призведе до появи нових загроз. Україна, на думку О.М. Андреевої, на той час перебувала на переломному етапі вибору системи національної безпеки, оскільки не існувало надійних інструментів захисту її суверенітету в умовах, коли наявна реальна загроза її територіальній цілісності, що в ультимативній формі вже була сформульована.

На фоні триваючого конфлікту на сході нашої країни, радикалізації суспільства на перший план виходить проблема протидії екстремістській діяльності. Екстремізм становить значну небезпеку для політичної і правової систем будь-якої держави. Ця обставина актуалізує завдання протидії екстремізму, що є складним і багатоплановим, охоплює систему заходів від ідеологічних до фізичних, потребує пошуку нових можливостей і ресурсів.

У сучасній науковій літературі можна зустріти різноманітні варіанти визначення поняття екстремізму. Найчастіше даним поняттям позначають прихильність в ідеології та політиці до крайніх поглядів і засобів у досягненні певних цілей. Під екстремізмом розуміють не лише агресивні дії, насилля, а й негативні установки, переконання, настрої, ненависть, жорстокість, схвалення радикальних дій та заяв. Такий прихований або латентний екстремізм є передумовою екстремістських дій [3, с. 22].

Заслуговує на увагу підхід, згідно з яким екстремізм розглядається як одна із форм прояву правового нігілізму, оскільки ці явища мають спільну природу і джерела, співвідносяться одне з одним як загальне і окреме. Як відомо, правовий нігілізм – це стан суспільної і групової правосвідомості, що проявляється у запереченні права як соціальної цінності, негативному ставленні до права, законодавства, засобів правового регулювання,

впевненості у непотрібності права, ігноруванні його можливостей і суспільної корисності. Відповідно, можна сказати, що екстремізм – це форма нігілістичного заперечення суспільних відносин, що охороняються законом, спрямована на їх дестабілізацію і руйнацію, яка виявляється переважно у вигляді ідей та дій, пов'язаних із незаконним застосуванням чи загрозою застосування насильства [4].

Екстремізм є прямим наслідком соціальних і культурних протиріч суспільства. Посилення екстремістських настроїв спостерігається там, де є нерівність і протиставлення інтересів соціальних груп в політичних, економічних, соціальних, духовних, міжрасових, міжрелігійних, геополітичних та інших відносинах.

Поширення екстремістських ідей призводить до корозії суспільно-політичного та соціального життя загалом, спричиняючи «розмивання» державних інститутів, покликаних забезпечувати реалізацію та захист прав і свобод людини та громадянина [5, с. 231].

Залежно від об'єкта екстремістської діяльності можна виділити такі різновиди екстремізму: політичний, релігійний, націоналістичний (етнічний або націонал-екстремізм), екологічний [6, с. 181].

Політичний екстремізм – це ідеологізована, організована, деструктивна і систематична політична діяльність як окремих осіб, так і партій, суспільних рухів, держав, міжнародних організацій, що суперечить офіційно проголошеному курсу країни та чинному законодавству або навіть загрожує виживанню цілих спільнот чи всієї людської цивілізації.

Політичний екстремізм є характерною ознакою політичної злочинності. Як відомо, політична злочинність демонструє суспільно небезпечні форми боротьби за владу або її неправомірне утримання, що реалізують правлячі чи опозиційні політичні еліти, партії, суспільні групи і окремі особи [7].

У сучасному світі широко поширений релігійний екстремізм, для якого характерна нетерпимість до представників інших конфесій або жорстке протиборство в рамках однієї конфесії. Це різновид екстремізму, заснований на релігійній ідеології.

У науковій літературі виділяють наступні моделі радикального екстремізму: потреба в нетрадиційних та екстремальних заходах; переконання, що можливості відповідної групи стосовно досягнення законних вимог блокуються; звеличення попередніх досягнень певної спільноти; месіанство, концепція «світлого майбутнього»; очікування надприродного втручання; імперативне відчуття необхідності знищення зла та/або повного очищення світу від зла; прославляння смерті в ім'я справи; віра в покликання або обов'язок убивати чи вести наступальну війну; макіавеллізм у служінні «священному»; дегуманізація та демонізація опонентів; концепція сучасного світу як катастрофи для людства; сприйняття наявної влади як нелегітимної [8].

Небезпека екстремізму визнана на міжнародному рівні досить давно. В 2003 р. Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила Резолюцію «Загрози екстремістських партій та рухів для демократії в Європі» № 1344 [9], у якій визначила екстремізм як одну з форм політичної діяльності, що явно чи приховано відкидає принципи парламентської демократії і здебільшого базує власну ідеологію, політичну практику та діяльність на засадах нетерпимості, винятковості, ксенофобії, антисемітизму й ультра націоналізму. У вказаній резолюції зауважено, що в умовах соціального невдоволення екстремізм пропонує прості, стереотипні рішення як відповіді на тривогу та невизначеність, притаманні певним соціальним групам в умовах суспільних змін. Водночас екстремісти покладають відповідальність за наявні труднощі на окремих представників влади або певну частину населення [10].

Зневажливе ставлення до права, заперечення його цінності дає підстави вважати екстремізм антиправовою ідеологією. Фактично замість права пропонується інша світоглядна система критеріїв, правил і способів оцінки подій та об'єктів навколишнього світу, заснована на неприйнятних (як для окремо взятої людини, соціальної групи, так і суспільства загалом) постулатах і орієнтирах. Така ідеологія призводить до знищення інститутів грома-

дянського суспільства, недієвості принципів правової держави, веде до порушення прав, свобод і законних інтересів різних суб'єктів права, формує нігілістичні установки у громадян, породжує соціальну напругу і недовіру між різними верствами і групами суспільства, оскільки визначається ідеями, які суперечать таким фундаментальним загальноправовим принципам, як законність, рівність, гуманізм, демократизм і справедливість [11].

В рамках побудови демократичної держави слід наголосити на відсутності нормативного закріплення юридичного значення поняття «екстремістські дії». Така невизначеність юридичного змісту даного поняття може привести і фактично призводить до порушення конституційних прав громадян. Ця обставина свідчить про потребу нормативного визначення зазначеного та суміжних понять.

До теперішнього часу, спроби регулювання суспільних відносин, заснованих на релігійній, расовій, ідеологічній належності, вказують на необхідність прийняття негайних заходів, спрямованих на вдосконалення національного законодавства та приведення його у відповідність з новими демократичними соціально-економічними та політичними умовами.

На жаль, внесення постійних змін в кримінальне законодавство в рамках протидії екстремізму, яке і повинно бути засноване на демократичних принципах, не призводить до його якісного поліпшення. Кодекс стає все більш і більш громіздким і неефективним. Нові економічні і політичні умови вимагають корегування всієї правової бази, в тому числі і кримінальної. Всі заходи мають бути реалізовані в контексті єдиної державної політики щодо протидії злочинності й кримінологічної політики у сфері протидії злочинам, що посягають на суверенітет та територіальну цілісність України. Метою такої політики є гарантування заходами кримінально-правового впливу стану захищеності політико-ідеологічного фундаменту Конституції України, що базується на легітимному визнанні принципів і цінностей демократичної, соціальної та правової держави як найбільш соціально справедливої, гуманної і відкритої форми політичної організації сучасного україн-

ського суспільства, від екстремістських посягань (внутрішніх і зовнішніх загроз антиконституційного характеру). Реалізація зазначеної загальнодержавної політики передбачає створення кримінально-правового бар'єру, що виключає в невизначеному майбутньому гіпотетичну можливість тлумачення як діючих сьогодні кримінально-правових, так і опосередковано конституційно-правових норм через призму екстремістської ідеології. Іншими словами, зазначена мета має на увазі підвищення «імунітету» кримінального права до його теоретично допустимої антиконституційної розширювальної (перш за все автентичної і делегованої) інтерпретації в політично нестабільних (кризових та революційних) ситуаціях. Ці проблеми можуть бути викликані не лише військовими діями в Донецькій та Луганській областях, але й потенційним проникненням екстремістів до вищих органів державної влади, а також інтенсивним (прихованим чи гібридним) антидемократичним лобізмом.

З огляду на специфіку визначеної мети мають бути сформульовані задачі планованої кримінально-правової політики (в тому числі кримінологічної).

Виходячи з аналізу статистичних показників злочинів екстремістської спрямованості, а також наявних інструментів визначення даної групи злочинів, які на даний момент, на жаль, не мають належного наукового обґрунтування, можна виділити, зокрема, такі тенденції розвитку зазначених злочинів: а) подальше збільшення кількості досліджуваних злочинів; б) підвищення їх ступеню суспільної небезпеки внаслідок появи нових форм екстремістських проявів; в) збереження високого рівня латентності. Все вищевикладене вказує на необхідність вироблення більш ефективних заходів з протидії екстремізму, заснованих на основних принципах демократії, ніж наявні на цей час. При цьому діяльність правоохоронних органів в галузі попередження злочинів екстремістської спрямованості насамперед повинна бути науково обґрунтованою і спрямованою на виявлення обставин, що сприяють їх вчиненню.

Вважаємо, що ефективність такої протидії насамперед залежить від універсальності

застосовуваних механізмів, які можуть знайти своє вираження в наступних правових і організаційних заходах: а) уніфікація антиекстремістського законодавства; б) створення міжвідомчих комісій з протидії екстремізму за участю громадськості та представників всіх релігійних і етнічних конфесій; в) постійний моніторинг громадської думки з питань толерантності в суспільстві; г) виховання молодого покоління, заснованого на принципі толерантності.

Вважаємо, що в межах визначення кола аналізованих діянь особливу увагу необхідно приділяти важливості суспільних відносин, які страждають в результаті вчинення злочинів екстремістської спрямованості.

Вважаємо, що такими можуть виступати тільки ті суспільні відносини, які безпосередньо ставлять під загрозу в цілому безпеку держави, як-от: національна безпека, громадська безпека та порядок, конституційний лад, мир і безпека людства. Запропонований підхід дає можливість визначити коло досліджуваних діянь і можливість відмежування злочинів екстремістської спрямованості від суміжних складів злочинів.

Висновки і пропозиції. Завершуючи розгляд питання поширення екстремізму в процесі становлення держави, заснованого на принципах демократії, хотілося б констатувати, що відсутність загальновищого поняття екстремізму і його ознак і, відповідно, злочинів екстремістської спрямованості не дає можливості повною мірою визначити коло діянь екстремістської спрямованості, що і є сприятливою умовою поширення цієї групи злочинів.

Умовою успішної протидії екстремізму є вжиття невідкладних заходів соціально-економічного, політичного та ідеологічного характеру для подолання суперечностей у суспільстві. Екстремізм деструктивно впливає на соціально-економічну, політичну та ідеологічну ситуацію в країні. Оскільки наслідками екстремізму нерідко стають діяння, за які передбачена кримінальна відповідальність, екстремізм слід визнати суттєвим криміногенним фактором. Для запобігання можливим проявам екстремізму необхідно підвищити рівень легітимності влади, посилити інститути

держави, передусім правоохоронні органи, досягти успіхів у побудові громадянського суспільства та просуванні по шляху реалізації принципів правової держави.

Список використаної літератури:

1. Ліпкан В.А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України : дис. на доктора юр. наук., 12.00.07. Київський нац. ун-т внутрішніх справ. Київ, 2008. 401 с.
2. Андрєєва О.М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 23.00.01. Київ, 2010. 39 с.
3. Тимошенко В.І. Політико-правова характеристика екстремізму. *ScienceRise: Juridical Science*. 2017. №2(2).
4. Сенін І.Н. Екстремизм как форма правового нигилизма в современной России: дис. ... канд. юрид. наук Омск, 2011. 218 с. // URL: <http://www.dissercat.com/content/ekstremizm-kak-forma-pravovo-gonigilizma-v-sovremennoi-rossii>
5. Пилюгина Т.В. Экстремизм: социально-правовой анализ причин возникновения и способов его преодоления. *Общество и право*. 2011. № 3 (35). С. 231–233
6. Шахов В.А. Екстремізм [ред. Ю.С. Шемшученко, В.Д. Бабкін, В.П. Горбатенко]. *Політологічний енциклопедичний словник*. Київ : Генеза, 2004.
7. Кременовська І. Екстремізм і радикалізм і Україні. *Вільне слово*. 2017. URL: <http://vilneslovo.com/екстремізм-і-радикалізм-в-україні/>.
8. Saucier G. Patterns of Thinking in Militant Extremism [Електронний ресурс]. URL: http://pages.uoregon.edu/gsaucier/Saucier_et_al__militant_extremist_min_dset_October08.pdf.
9. Threat posed to democracy by extremist parties and movements in Europe: RES #1344 29/09/2003 // URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=17142&lang=en>.
10. Скулиш Є.Д., Ірха Ю.Б. Екстремізм як одна з головних загроз безпечному існуванню людини, суспільства та держави у XXI ст. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 2016. № 1 (98). С. 19–35.
11. Никитин А.Г. Экстремизм как объект общетеоретического и общеправового анализа : дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2010. 257 с.

Nosach A. Democratization and unification of lawmaking in the field of countering the spread of extremist activity as the main threat to Ukraine's sovereignty and territorial integrity

Basing on statistical indicators of crimes against state sovereignty and territorial integrity, the article defines tendencies of extremist crimes. It emphasizes the necessity of elaboration more efficient anti-extremist measures based on democratic grounds. At the same time activities of law-enforcement organs in the sphere of extremist crime prevention must be science-based and strategically aimed at uncovering conducive factors of their commitment. It is argued that efficiency of such counteraction depends on the level of universality of the applied mechanisms, which are embodied in the following legal and organizational measures: unification of anti-extremist legislature; establishing joint departmental commissions for counteracting extremism with participation of representatives of civil society and all religious and ethnical confessions; permanent monitoring of public opinion on the level of tolerance in society; raising the young generation based on the principle of tolerance. At the same time crime counteraction is only one of the possible means of securing social relationship. Protection itself may encompass wider range of measures that are not directly connected with crime counteraction. At the process of defining which act should be considered extremist, special attention should be paid to the significance of social relationships that are infringed by a crime of an extremist nature. The article ascertains that such crimes endanger safety of the state as a whole: its public safety, constitutional order, territorial integrity of the state etc. Proposed approach facilitates defining the range of the crimes analyzed and delimitation crimes of extremist nature from crimes with similar corpus delicti. The article summarizes that the lack of official definition of extremism and its features and therefore crimes of extremist nature obstructs elaboration definition of the crimes of extremist nature which is a strong conducive condition for the spread of such crimes in society.

Key words: *extremist, crime counteraction, territorial integrity, state sovereignty.*